

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію Туранли Ферхада Гардашкана Оглу “Тюркські джерела до історії України”

Значність рецензованої нами монографії в розвитку українського сходознавства виявляється із тих завдань, що постали в європейській орієнталістиці ще на початку 30-х років ХХ століття. Саме тоді відбулася переорієнтація досліджень середньовічних східних писемних джерел від кількісного накопичення інформаційного матеріалу до логічної систематизації та аналітико-критичного аналізу інформації, що міститься в цих документах. Згадане явище, у свою чергу, спричинило необхідність комплексного джерелознавчого аналізу певної сукупності цих історичних документів.

У радянському орієнталістичному сходознавстві вирішення зазначеного завдання пропонувалося на засадах універсальної концепції джерелознавчих досліджень, згідно з якою ті історичні процеси часів Середньовіччя, що відбувалися у Східній Європі, Кавказькому регіоні, Середній Азії та Сибіру, при наявності певних відмінностей, були узагальненими. Але зведення у єдину критичну збірку різноманітної за головними ознаками інформації східних (арабських, перських, сирійських, тюркських) писемних документів зазначеної історичної доби про територіальний простір, на якому відбувалися відмінні за своєю сутністю історичні процеси, унеможливило дотримання єдиного методологічного підходу до джерелознавчого аналізу цієї інформації.

Таке становище чітко визначилося у позиції професора Володимира Сергійчука про неможливість подальшого розвитку українського орієнталістичного джерелознавства без створення Корпусу повідомлень східних історичних писемних джерел до історії України часів Середньовіччя, яку він висловив на Міжнародній науковій конференції “Українське сходознавство: проблеми методології, джерела, дослідження, міжцивілізаційний діалог”, що відбулася у Києві 27 грудня 2010 року. Це міркування, на нашу думку, по суті, являє собою пропозицію здійснення подальших комплексних джерелознавчих досліджень на засадах національної концепції, яка, на відміну від універсальної, характеризує ті етноісторичні процеси, що відбувалися на землях України, як самобутні та своєрідні. До того ж саме поняття “Корпус” передбачає зведення у єдину критичну збірку декількох зводів середньовічних історичних писемних документів, залучених до комплексного джерелознавчого аналізу, що були написані однією зі східних мов.

Ми вважаємо, що монографія Ф. І. Туранли, яка, до речі, була успішно презентована на цій науковій конференції, являє собою вдалу спробу відбору, систематизації та комплексного аналізу повідомлень про Україну, що містяться у донині не опрацьованих і малознаних в українському орієнталістичному джерелознавстві тюрко-османських середньовічних писемних документах. Таким чином, автор здійснив виокремлення цих документів у самодостатню групу писемних джерел до історії України. Перспективність джерелознавчого опрацювання цієї групи історичних писемних джерел полягає в тому, що вони виникли в регіоні тюркомовного етнічного масиву, який прилягав до території України (володіння Османської імперії в Подунав’ї) та містився безпосередньо на цій території (землі, підвладні Кримському ханству). Зрозуміло, що ця обставина значною мірою обумовила загальний обсяг, змістове навантаження, тематичну спрямованість, жанрову спрямованість та структурну цілісність інформації до історії України, що міститься в зазначених історичних писемних документах.

Продуктивність такого характеру наукового пошуку Фархада Туранли виявляється в уможливленні досліджень динаміки розвитку окремих історичних явищ у їхньому просторовому вимірі. Адже, виникнувши в певному регіоні, вони з часом поширювалися на інші регіони, набуваючи при цьому спадкоємності та конкретних особливостей. Саме ця закономірність явно простежується в тих історичних писемних документах, які є предметом джерелознавчого аналізу в рецензованій нами монографії. Адже вони відображують розвиток у XVII столітті міжнародних взаємин між Османською імперією, державними утвореннями, що розташовувалися на території України, а саме Кримським ханством і Українською козацькою державою, а також Річчю Посполитою і Московським царством.

Отже, предметом джерелознавчого аналізу в рецензованій нами монографії насамперед є написані османсько-тюркською мовою твори кримськотатарських істориків, а саме літопис Гаджи Мегмеда Сена і Кримського “Історія хана Іслама Гірая III” і розділ історіографічного твору Галіма Гірая Султана “Процвітання ханів”, під назвою “Хан Іслам Гірай III”. До українських перекладів цих документів (с. 72–120, с. 200–205) додані транслітерації латиною їхніх оригінальних текстів (с. 277–326 327–331) та коментарі (с. 121–199, 205–213). До дослідження залучені також оригінальні тексти з транслітерацією латиною та українським перекладом і коментарем таких

документів: 1. Ферману султана Ібрагіма I чільнику буджацьких татар (с. 31–35, 41); 2. Лист того самого султана великому візирю (с. 42–48); 3. Фрагменти текстів книги “Історія Наїми” турецького історика другої половини XVII століття Мустафи Наїми Ефенді (с. 49–55); 4. “Бучацька угода” від 1672 року (с. 214–232); 5. Лист султана Агмеда III кримському ханові Каплану Гіраю (с. 233–246). Опрацьована в монографії інформація відображує не лише історію національно-визвольної війни України проти Речі Посполитої, а й історичні події та явища, що відбулися напередодні і після цієї війни. Таким чином, джерелознавчий аналіз інформації до історії України, що міститься в названих писемних документах, дав можливість Ферхаді Туранлі простежити спадкоємність та наступність історичного розвитку України в часовому вимірі, який тривав від 40-х років XVII до другого десятиріччя XVIII століття.

Та обставина, що в рецензованій нами монографії до наукового аналізу залучені історичні писемні документи, які є маловідомими або взагалі невідомими в українському орієнталістичному джерелознавстві, обумовлює необхідність визначення тих чинників, що визначили якісні ознаки та специфічні особливості інформації до історії України, яка міститься в цих історичних писемних джерелах. Тому визначну наукову цінність становить дана автором характеристика історичних умов виникнення та існування цих документів у межах загального розвитку тюрко-османської літописної традиції, починаючи з середини XI століття (с. 21–27). Зважаючи на те, що за своїм типом досліджувані в цій монографії історичні писемні джерела є нарративними, тобто такими, в яких тією чи іншою мірою віддзеркалюються світоглядні уявлення їхніх авторів, належить визнати за доцільну увагу Ферхада Туранлі до виявлення й опрацювання біографічних відомостей, де міститься інформація про час життя, рівень освіченості, соціальний статус, а також про характер фахової діяльності цих учених людей або політичних діячів.

Зважаючи на те, що змістовну завантаженість, сюжетні ознаки та тематична спрямованість інформації досліджуваних в цій монографії історичних писемних документів значною мірою визначаються їхньою жанровою належністю, на особливу увагу орієнталістів заслуговує здійснення її автором докладного аналізу історичного розвитку літературного жанру, означеного як “щоденні записи подій” / *وَقِيَعَاتُهُ* / (с. 56–58). Походження цього літературного жанру простежується від тих літературно-наукових творів, званих “шагнаме” / *شَهْنَامَه* /, що висвітлювали діяльність османських правителів, починаючи з часів правління султана Сулеймана Кануні (1520–1566 рр.).

Безсумнівним науковим здобутком Ферхада Туранлі є ретельне опрацювання ним оригінальних текстів, що написані османсько-тюркською мовою з використанням арабської графіки, що дало можливість визначення дослідником відмінних ознак та особливостей стилю написання досліджуваних ним історичних документів (с. 28–31). Важливе значення для українських орієнталістів має визначення відмінностей у стилі написання й озвучення арабської абетки та її доповнень новими літерами і діакритичними знаками, що були введені у арабографічні тексти тюрко-османських писемних документів зазначеної історичної доби задля правильного написання тюркських слів. Цікавими є міркування автора щодо вирішення проблем забезпечення правильності транслітерації арабографічних текстів тим варіантом абетки латини, яка становить основу сучасної турецької мови.

Така дослідницька робота дала можливість забезпечити точність перекладу, а отже, і адекватність розуміння змісту досліджених писемних документів. Для автора рецензії наукову цінність становлять визначення семантики топонімів “Хаджі Сарай” / *خَاجِي سَرَايِي* / (с. 136), “Кугістан” / *كُوْهْسْتَان* /, “Керш” / *كَرْش* /, “Таман” / *تَامَان* / (с. 138), “Баб ал-Хада’ід” / *بَابُ الْحَدَائِدِ* / (с. 139), “Сахра’і Гірат” / *صَحْرَاءُ هِيْرَات* / (с. 142); гідронімів “Узі” / *أَوْزِي* / (с. 149), “Анкіл” / *أَنْكِيْل* / (с. 162), “Турла” / *طُوْرْلَا* / (с. 176), “Джіваш” / *جَوَاش* / (с. 194), “Куй Суї” / *كُوِي سُوِي* / (с. 197), “Халідж” / *خَلِيْج* / (с. 206); етнонімів “манджіт” / *مَنْجِيْت* / (с. 136), “а’джамійя” / *أَعْجَى* / (с. 139); та значення термінів “Есір” / *أَسِيْر* / (с. 137), “джем” / *جَم* / (с. 139), “казак” / *قَزَاق* / (с. 145), “хатман” / *حَطْمَان* / (с. 148–149) тощо.

У процесі рецензування наукової праці Ферхада Туранлі виявилось, що цей дослідник дотримується класичних принципів текстологічного аналізу, які були удосконалені професором Вольфом Бейлісом, а саме: 1. Виявлення усієї сукупності написання термінів, що розглядаються; 2. Урахування тих вірогідних ототожнень досліджуваних термінів, які містяться в попередніх джерелознавчих наукових працях; 3. Аргументування не цілковито доведених стосовно їхньої вірогідності ототожнень через визначення всіх існуючих доказів як на користь цих ототожнень, так і всупереч їм; 4. Залучення до критичного аналізу міркувань щодо гіпотетичних варіантів розуміння явно незрозумілих термінів, сформульованих у попередніх наукових розвідках, та надання аргументів, що обґрунтовують ті чи інші відхилення від цих міркувань. Такий методичний підхід до текстологічного аналізу, а також залучення до дослідження текстів українських літописів (с. 64) дали можливість автору усунути неточності та суб’єктивні оцінки, припущені деякими попередніми дослідниками у процесі опрацювання тюрко-османських писемних дже-

рел, що становлять предмет наукового аналізу в цій монографії (с. 10).

Методологічні засади української орієнталістики чітко простежуються у рецензованій нами монографії. Саме вони обумовили практичну реалізацію таких методологічних принципів: 1. Виокремлення повідомлень з історії України із загального обсягу інформації, що міститься в тюрко-османських писемних документах означеної історичної доби, з подальшим опрацюванням їхньої як самостійних інформаційних чинників. Головним критерієм реалізації цього принципу є просторовий вимір аналізу джерельного матеріалу; 2. Визначення особливих характеристик етноісторичних процесів, що відбувалися на території України протягом означеної історичної доби, з урахуванням їхньої своєрідності та самобутності. Реалізація цього принципу здійснюється через порівняльний аналіз із інформацією про історичні події та явища, що мали місце в прилеглих до території України регіонах; 3. Урахування спадкоємності та наступності історичного розвитку земель України в часовому вимірі через упровадження в дослідження здобутків української історичної науки. 4. Залучення до джерелознавчого опрацювання вітчизняних писемних історичних джерел, зокрема літописів.

Зважаючи на те, що методологія європейської історичної науки розвивається за схемою “античність – християнське Середньовіччя – нова історія”, ті методологічні засади, що обґрунтовують зв’язок тюрко-османської історії зі всесвітньою історією, в ній відсутні. Тому Ферхад Туранли пропонує свій методологічний підхід до опрацювання джерельного матеріалу, який ґрунтується на новітній концепції розвитку суспільства та має чітко визначений світоглядний характер (с. 11). Цей підхід обумовлений концептуальною позицією автора щодо впровадження методологічних засад інтерпретації ним тюрко-османської історичної спадщини. Уважаючи Османську імперію за один із тих світових центрів, історико-культурний чинник якого безпосередньо впливав на історичні процеси в інших країнах (с. 25-26), дослідник простежив події вітчизняної історії на рівні взаємопроникнення елементів різних цивілізацій. Реалізації цього наукового задуму значною мірою сприяло подолання лінгвістичного бар’єру, який відокремлює тюрко-османські літописи, написані арабською графікою, від транслітерації латиною їхніх текстів.

Викладені міркування дають підставу uważати монографію Туранли Ферхада Гардашкана Оглу “Тюркські джерела до історії України” за важливий науковий внесок у студіювання повідомлень східних писемних джерел до історії України. Втім, на нашу думку, ця монографія являє собою лише початок величезної дослідницької роботи щодо створення докладного критичного зводу повідомлень тюркських історичних писемних джерел до історії України. Ми вважаємо, що головними напрямками наукових пошуків у вирішенні цього завдання мають бути: 1. Визначення загальних методологічних засад джерелознавчого опрацювання тюркських і арабських писемних документів доби Середньовіччя, зводи яких мають стати складовими загального Корпусу повідомлень східних писемних джерел до історії України; 2. Відбір, систематизація та джерелознавчий аналіз інформації до історії України, що міститься у більш ранніх за часом свого походження тюрко-османських писемних документах; 3. Виявлення та джерелознавче опрацювання повідомлень до історії України, які мають міститися в тюркських історичних писемних джерелах, написаних у мусульманських країнах Східного Закавказзя і Середній Азії, що протягом середньовічної доби світової історії активно розвивали торговельні зв’язки з Київською Руссю – Україною. Ми бажаємо Ферхаду Туранли успіху в цих наукових пошуках і сподіваємося на плідне співробітництво з ним у справі створення Корпусу повідомлень східних писемних джерел до історії України, яка значною мірою має визначити подальший розвиток українського орієнталістичного джерелознавства.

Віктор Крюков,

доктор історичних наук,

*доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин
Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка*